
DE MOORD OP FLORIS V EN ALEID VAN POELGEEST: EEN VERGELIJKENDE STUDIE NAAR HET BEELD IN DE GESCHIEDSCHRIJVING

C.E. Hilbers

Toen ik mij het afgelopen jaar met de moord op Aleid van Poelgeest bezighield, viel het me op, dat er zekere overeenkomsten tussen deze moord en die op Floris V bespeurd konden worden. Dat de tussenliggende eeuw niet onopgemerkt voorbijgegaan is, ja zelfs vele veranderingen ten gevolge van ontwikkelingen en tendensen, die zich al in Floris' tijd ingezet hadden, heeft gekend, is niet meer dan natuurlijk. Maar het feit, dat er ondanks deze veranderingen toch nog enige typerende vergelijkbare zaken bijvoorbeeld ten aanzien van de gedragslijnen van Floris V en Albrecht van Beieren in de binnenlandse politiek hebben bestaan, trok mijn aandacht. Een vergelijking leek interessant. Hierbij wordt uitgegaan van het beeld van Floris V en Albrecht van Beieren in enige middeleeuwse bronnen van historische aard; de kronieken van Lodewijk van Velthem, Wilhelmus Procurator, Johannes de Beke en Cornelius Aurelius. Hierbij moet gezegd worden dat de laatste zijn Divisiekroniek eerst in 1517 publiceerde. Maar door vermelding van belangrijke details verdient deze desondanks de aandacht (1). Het gaat hier geenszins om een onderzoek naar de ware toedracht van de moorden, zoals dat al door menig historicus op grond van afweging van verschillend bronnenmateriaal als kronieken, oorkonden, rekeningen en dergelijke gepleegd is. De visies van de schrijvers op het gebeurde en hun keuze van de vermeldenswaardige details vormen het object van deze studie. De vragen die gesteld worden zijn: Wie zijn de auteurs? Stonden zij in een bepaalde relatie tot Floris V of Albrecht van Beieren? Wat levert een vergelijking op grond van deze kronieken op voor de beide moorden? En hoe is de houding van de moderne historici tegenover de middeleeuwse visies? Accepteren zij die of wijzen zij ze juist af op grond van historisch meer betrouwbaar bronnenmateriaal?

I VAN WRAAK ...: DE MOORD OP FLORIS V (27 juni 1296)

Aan de dag van de moord is natuurlijk het een en ander voorafgegaan. Men mag de moord zien als een gevolg van verschillende in tijd ver uit elkaar liggende gebeurtenissen, die zich opgehoopt hadden en door een relatief veel minder belangrijke directe aanleiding weer

in de herinnering teruggebracht werden. Afhankelijk nu daarvan, voor welke partij men in deze kwestie kiest, is de moord een al dan niet logisch gevolg.

Jansen typeert Floris in zijn *Geschiedenis van de Middeleeuwen* als 'in vele opzichten een figuur van de nieuwe tijd met zijn zorg voor een goed bestuur, ... zijn samenwerking met de standen van burgers en boeren ... en zijn bemoeienissen met de welvaart van zijn landen', en voert daarvoor steekhoudende argumenten aan. 'Toch had hij'zo vervolgt Jansen, ook de mentaliteit van een middeleeuwse ridder, die hem iedere schim van recht deed najagen tot zelfs een aanspraak op de troon van Schotland toe en die leidde tot eindeloze grensconflicten, met name in West-Friesland, dat tenslotte werd ingelijfd en in Zeeland -bewester-Schelde waar hij met Vlaanderen in conflict was over de leenhoogheid. Op een bepaald moment beloofde hij zelfs de helft van zijn landen als bruidsschat aan zijn dochter bij haar huwelijk met een Engelse prins, zonder enige rekening te houden met een onmiskenbaar aanwezig gewestelijk patriotisme.' Als directe aanleiding voor de moord ziet Jansen, in navolging van Hugenholtz, de 'radicale koerswijziging in 1296', waarbij Floris na een langdurig verbond met koning Edward van Engeland plotseling kiest voor een verdrag met diens grootste rivaal in de strijd om de kleinere landen, de koning van Frankrijk. Beledigd zocht Edward contact 'met vele ontevreden edelen in Floris' landen en vond vooral gehoor bij Herman van Woerden en Gijsbrecht van Amstel, die verbitterd hadden geconstateerd dat hun macht veel minder geworden was onder het geordende bestuur van Floris V dan tijdens de anarchie van de elect Jan van Nassau' (2). De Stichtse elect had namelijk in zijn strijd om het kasteel Vreeland (een prestige-kwestie in de opstand van burgers en edelen tegen de elect) met zijn leenman, maar tevens beschermer, Gijsbrecht van Amstel in 1279 de hulp van Floris ingeroepen, waarbij hij hem het hele Nedersticht in pand had gegeven. De graaf had Vreeland ingenomen en van Amstel zeven jaar gevangen gehouden. Bovendien waren de goederen van van Amstel en van zijn vriend van Woerden in beslag genomen, die zij uiteindelijk als Hollandse lenen tussen 1285 en 1287 terug ontvingen, echter eerst na een eed aan Floris te hebben afgelegd, waarin ze beloofden hem voortaan altijd trouw te zullen blijven. Hun grieven echter stapelden zich op. Of nu de genoemde ommezwaai in de buitenlandse politiek en het daaruit voortvloeiende contact tussen de Engelse koning en de verongenoegde edelen of de schande, die Floris de vrouw van van Velsen aandeed volgens enkele bronnen de directe aanleiding tot de samenzwering was, laat ik in het midden: het één sluit het ander niet uit. Maar er was nog iets dat van Velsen persoonlijk geraakt had. Zijn neef Jan had, zo heette het, onder toezicht oog van 's graven rechter iemand met wie hij verzoend was doodgeslagen en daarbij ook de rechter zelf verwond. Floris liet hierop Jan van Velsen ter dood brengen. Later moest hij echter toegeven dat Jan onschuldig was, zoals uit de feiten bleek.

Het heeft waarschijnlijk niet in de bedoeling gelegen de graaf te doden, al doen sommige bronnen dat vermoeden. Het ging erom Floris zijn macht te ontnemen en daartoe bestonden ook andere methoden. Dat het complot toch op een moord is uitgelopen, heeft de kroniekschrijvers tot allerlei speculaties en zeer verschillende accentuaties verleid. Sommigen gaan zelfs zover, dat zij de moord als enig doel van de gevangenne schetsen en uit wat voor oorzaak of reden dan ook het contact tussen edelen en Engeland bijvoorbeeld niet eens noemen. Ondanks het feit dat zoveel mensen van te voren bij de zaak betrokken waren, werd de argwaan van de graaf niet gewekt. Vol zelfvertrouwen schijnt hij geruchten die de ronde deden tegevoet getreden te zijn.

Het complot nu resulteerde in de volgende uitvoering. Floris bevond zich 23 juni 1296 in Utrecht om te bemiddelen bij de verzoening tussen Gijsbrecht van Amstel, Herman van Woerden en het geslacht Van Zuilen. Na gedane zaken liet hij een maaltijd aanrichten, waartoe hij alle aanwezige edelen uitnodigde. Vervolgens legde de graaf zich te ruste, maar werd door van Amstel gewekt voor de vogeljacht in open veld. Floris volgde hem en liep in de hinderlaag, waar hij door van Woerden opgevangen werd. Ook van Velsen, die te Utrecht als borg voor van Amstel was opgetreden, was aanwezig. Men voerde Floris naar het Muiderslot. Toen echter bleek dat de bevolking de graaf te hulp wilde komen, leek het de edelen verstandiger hem alvast naar de haven van Naarden over te brengen. Onderweg daarnaartoe is het tot de fatale confrontatie gekomen: de Naarder lieden eisten de graaf op, waarop van Velsen Floris ombracht en de edelen het vege lijf probeerden te redden. De Naarders ontfermden zich over de graaf.

Dit beeld van de moord is opgebouwd uit wat verschillende historici in grotere naslagwerken voor vermeldenswaardig hielden. Hun verhaal is ontleend aan de kronieken die met behulp van andere bronnen als oorkonden en rekeningen op de waarheid getoetst werden. Ons interesseert het verhaal zoals dat door de geschiedschrijvers der Middeleeuwen is vastgelegd.

Het meest waardevol in deze zaak is wel de Rijkroniek van Melis Stoke. Floris V zelf heeft Stoke verzocht de geschiedenis van Holland en het gravenhuis vast te leggen. Deze auteur komt echter al ruimschoots aan bod in de studie van van der Wiel. Derhalve is het hier meer zinvol over te stappen naar Lodewijk van Velthem. De verhouding van deze kroniekschrijver tot Floris V is een heel andere. Van Velthem was een Zuid-Nederlander die desondanks zeer wel in de Hollandse zaken ingewijd was. Hij vermeldt details die wij nergens elders aantreffen. In zijn aanvulling op Jacob van Maerlant's *Spiegel Historiael* (het laatste deel van de vierde en de hele vijfde Partie) gaat hij uitgebreid op de samenzwering, haar aanleidingen en gevolgen in. Hier is de dood van de graaf het doel van het complot en wraak het motief. Dit blijkt uit een uitspraak van van Woerden gericht aan van Amstel, die blijkbaar erg verbaasd was, toen hem duidelijk werd, in wat voor een zaak hij terechtgekomen was (4).

*'Nu mogedi ende ic onse leit
Op hem wreken, tonsen wille (5).*

Aangekomen in Muiden, één van de vele kastelen van de graaf, vroeg van Woerden de graaf of hij zich nog herinnerde wat er zich daar in het verleden afgespeeld had:

*'vii. jaer hildi gevaen
Den here van Amestel, oec, sonder waen,
Haddi nu mijns goeds verdreven,
Maer dat gi Janne namet dleven,
Geraerds neve van Velsen hier voren,
Dat sal doen die meeste toren (6)'.
'*

Het lange verweer van de graaf mocht niet baten. Opvallend is dat de behoefte aan wraak wel het grootst was bij van Woerden, die ook hier de leiding van het complot had. Toen Floris in de hinderlaag gelopen was, stapte hij als eerste op hem af en griste de sperweg. Hij bracht Floris van het ware doel van zijn tocht op de hoogte. Hij was het ook die Gerard van Velsen ervan terughield de graaf ter plekke al te doden:

'Hi wilde meer pinen doen an,
Ende woude bat colen sinen moet (7)'.

Daartoë, zo schrijft van Velthem, verbood hij Broeder Peter Floris de biecht af te nemen en droeg zijn knaap op de graaf met lijn en gerstekaf te 'wassen'. Elk sprankje hoop werd Floris ontnomen, toen hem de brief werd getoond waarin andere gedupeerden zich met het complot solidair verklaarden. Van Velthem heeft weliswaar nog geprobeerd de graaf niet helemaal zonder verweer ten onder te laten gaan, maar erg overtuigend komt Floris' zelfvertrouwen niet over. Eerder werd hem zijn goedgelovigheid noodlottig:

"Laet gaen, grave, den sparware".
Al lachende hi antworde gaf:
"Herman, doet u hant af,
Ende laet minen vogel staen".
"grave, seit hi, gi sijt gevaen".
"Herman, seit hi, gi donct mi sot,
Houdi met mi aldus u spot?"
"Nenic, grave, so geve mi God ere,
Gine siet Hollant nembermere" (8).

Van de derde kroniekschrijver is niet veel bekend. Pijnacker Hor-
dijk heeft reden de geboortedatum van Wilhelmus Procurator omstreeks
1295 te stellen (9). Omstreeks 1321-1322 was hij als kapelaan ver-
bonden aan het huis Brederode, waarna hij eerst monnik en later
procurator in het klooster Egmond werd. Carasso-Kok neemt aan, dat
deze Willem dezelfde is als Wilhelmus filius Jacobi, die in het
necrologium van de abdij wordt vermeld en die in 1335 is gestorven (9a).
Het *Chronicon* is in de twintiger jaren van de veertiende eeuw ont-
staan en is vooral op de mondelinge overlevering gebaseerd. Dat
geldt ook voor het gedeelte over Floris V. Er komen daardoor welis-
waar fouten voor, maar ook 'mededelingen (...), die werkelijk waarde
hebben' (10). Misschien behoort daartoe ook het volgende citaat:

'Ten tijde van graaf Floris was er algehele
vrede in het gebied Holland. Want wee de edel-
man wanneer hij ook maar minste dat in strijd
was met de rechtvaardigheid uitlokte. Als dan
de leeuw, de koning der dieren, op zijn bed
rust in die vrede, wordt hij door de beer, de
vos en de wolf in een hinderlaag gelokt en,
omdat de krachten ontbreken, trachten zij hem
te schande te maken en hem met vele lasteringen
en verdorven pogingen te vernederen. Op soort-
gelijke wijze hebben, terwijl deze edele graaf
meende in vrede te rusten en zonder zuchten zijn
brood te eten, bovennoemde edelen Van Amstel en
Van Woerden, ridders van edelen bloede, maar met
hun verdorven daden gelijkend op voornoemde wilde
dieren, genoemde graaf trachten te grijpen en
zijn reputatie onder totaal stilzwijgen van de
kromheid met kwaadsprekerij zwart te maken' (11).

De verwondering over het feit dat niets van het complot uitgelekt
is, uit zich hier veel subtieler dan bij Stoke. Over motieven laat
Wilhelmus Procurator niet veel los. Wel meldt hij na het geheim
verdrag tussen de graaf en de koning van Frankrijk dat Floris de
'majores sue terre' vernederd en verre gehouden heeft van de toe-
stand zoals die nu ontstaan is (12), doordat hij amper iemand
deelgenoot van zijn plan maakt. En ook maakt hij gewag van de
Stichtse kwestie, waarbij Van Amstel en Van Woerden met name ge-
noemd worden (13), maar in zijn verhandeling over het verraad
komt hij anders dan met attributen als 'dictus' en 'sepdictus'

bij deze edelen niet meer op genoemde affaires terug. Wij kunnen hier dus hoogstens een vage aanduiding voor een wraakmotief vinden. De moord wordt door van Velsen gepleegd, de *'ductor nephandorum'* (14), die voor het eerst ten tonele verschijnt. Van een ander doel van de gevangennamen dan de moord is geen sprake, zodat men al met al de indruk krijgt, dat het meer om een perverse opstand ging dan om een doordachte vorm van verzet, eventueel een tirannenmoord.

Johannes de Beke, geboren eind dertiende eeuw, ruikt in zijn *Chronographia*, die de geschiedenis van Utrecht en Holland behandelt, natuurlijk ruimschoots plaats in voor het geschil tussen Jan van Nassau en diens opvolger bisschop Jan van Sierck aan de ene kant en van Amstel en van woerden aan de andere kant. Na verloop van tijd vond de verzoening plaats. Ik geef hier het citaat uit de vertaalde Beke, de *Croniken van den Stigte van Utrecht ende van Holland*, die gebaseerd is op een gecontinueerde en geïnterpoleerde Latijnse tekst (15):

'dat Ghisebert van Aemstel ende Herman van Woerden beloefden trouwelike te houden, daer si onder te penen setten al hoor goed, dat si tieghen de bisschop van Utrecht noch tieghen den graven van Holland nemmermeer hem versetten en souden mit rade noch mit daden, ende si souden den grave voer sinen cost ende arbeit zweren hulde ende trouwe ende die bisscop zoude sine castele weder hebben in sijndre macht' (16).

Gezien de titel van zijn werk is het niet verwonderlijk, dat Beke de inhoud van deze overeenkomst zo uitvoerig opneemt. Opvallend is dat Beke de graaf en de edelen met dezelfde term *'princen'* aanduidt. Hier wordt het beeld van Flores als *primus inter pares* duidelijk. Interessant is wat Hugenholtz daarover zegt: *'De vorst is nog primus inter pares en als zijn gelijken zich tegen hem aaneensluiten komt hij in grote moeilijkheden (...)* Men mag de in wezen kwetsbare positie van de vorst niet illustreren met de aanslag op Floris in 1296; zo iets is van alle tijden en daar is geen macht tegen opgewassen. Het kwetsbare zit daarin dat de vorst zich alleen kan handhaven door een soort van evenwicht tussen belangengroepen te creëren en dat dat evenwicht erg wankel is' (17).

Daarmee geeft Hugenholtz te kennen dat de moord op Floris niet een uit verziekte verhoudingen tussen edelen (Floris inbegrepen) voorspelbare zaak was, maar een op zichzelf staand incident - mischien als gevolg van samengevoegde persoonlijke haat van edelen (Floris uitgesloten), die voor deze haat overigens heel verschillende redenen gehad kunnen hebben. Nu kan Hugenholtz naar mijn mening wel gezien worden als een in deze kwestie objectieve historicus, maar hoe is het beeld dat Beke van Floris geeft? Uiterst positief: nadat hij als neutraal tussenpersoon te hulp geroepen en op voor de Middeleeuwen weliswaar niet ongebruikelijke, maar toch niet bepaalde milde wijze de vijanden van de bisschop de les gelezen heeft, laat Flores *'vrielijke uut sijne herten van puerre edelheit allen nijt ende toorn'* (18). Mijns inziens werd het zo langzamerhand ook wel weer eens tijd voor een toenadering van grafelijke kant. Ik moet toegeven dat de aard van deze toenadering wel heel edel is, daar van Amstel en van Woerden tot *'sine overste ende sine heymelicste rade'* aangesteld werden (19). Aansluitend begint het relaas over het verraad. Herman van Woerden is ook hier de aanstichter, *'die sinen nyt niet vergheten en conde'* (20), haalde van Amstel over met hem een verbond tegen de graaf aan te gaan, de eed kort tevoren afgelegd ten spijt. Van Amstel wordt als een

zielige oude man, van wiens zwakke geestelijke gesteldheid geprofiteerd werd, afgeschilderd. Maar toch was hij nog in staat het advies uit te brengen, dat van Velsen naar Kamerijk moest om alle daar aanwezige lieden (zie Stoke) te hulp te vragen. Daarbij is het plan ontstaan om Floris gevangen te nemen en naar Engeland over te brengen, alwaar de koning hem voor immer vasthouden zou. De in Engeland verblijvende zoon van de graaf zou het bestuur in Holland overnemen. Toen de graaf dan naar Utrecht ging om de twist tussen van Woerden, van Amstel en van Zuilen te beslechten, bezocht hij, zo Beke, eerst de kerk, waar hem het volgende overkwam:

'Ende daer quam een wiveken, alsoet hoer God liet weten, ende gaf den grave Florens al heymelike enen brief, dien hi enen sienen ghetrousten dede lesen, daer in ghescreven was aldus: "Coninxkind, edele prince, ghedencke in dinensinne, dat die zalmen maecte prophetierde ende voorseide aldus: die mans mijns vreden, daer ic hoepte, die mine spise at, heeft grote vertedinghe op mi ghemaect" (21).

Floris' grootmoedigheid was er de oorzaak van, dat hij op deze waarschuwing geen acht sloeg en, nadat de ruzie was bijgelegd, de prelaten en edelen voor een diner uitnodigde. Het eten aan 's graven tafel en het dragen van zijn kleding was een teken van ondergeschikt verbonden zijn aan het grafelijke hof en dus van trouw aan 's graven zaak. Des te grote is het verraad van een leenman, die door de vorst onderhouden wordt en zich dan tegen hem keert! Des te verraderlijker ook, want Floris negeerde de brief, zijn edelen door een eed aan zich gebonden wetend, en liep in de val. Na de moord volgt een beschrijving van de wraakvande Kennemers, die de graaf nog stervend aantreffen: de achterblijvers werden doodgemarteld. Beke spreekt hier de wens uit, dat Floris *'gheroent is in den ehmel om die bittere martelie'* (22), en komt tot het volgende eindoordeel:

'Dese grave Florens berechte Hollant welna xlii jaer harde eerlike ende was een gloriose prince, scone van live, starc van crachte, bequame van aensiene, wel ghesprake, grootmoedich van herten, edel van daden, milde van gaven, een goet sanger ende een ghelike rechter' (23).

Beke's beeld is dus uitermate positief. Hij vermeldt immers alle eigenschappen die een ideaal vorst in zijn dagen behoorde te hebben: mooi, sterk, hoog in aanzien, welbespraakt, grootmoedig, edel, vrijgevig, geoefend in de muzen en rechtvaardig. Dit oordeel mag dan wel een stijlbloempje en een topos zijn, maar het feit dat Beke Floris waardig acht hem dit stijlbloempje te doen toekomen is op zichzelf al een oordeel en laat ons zien op welke criteria men een vorst in de veertiende eeuw beoordeelde. Vreemd is het, dat de Franse kwestie helemaal niet genoemd wordt, noch enige ander mogelijke reden voor de edelen tot wraak. Alleen de zaak om de Utrechtse bisschop en zijn kasteel Vreeland, als gevolg waarvan van Amstel en van Woerden van hun goederen beroofd werden komt ter sprake. Voor van Velsen, *'die een fel herte had'* (24), wordt geen aanleiding genoemd naast zijn onstuimigheid.

De versie van Beke vinden we gedeelteijk weer terug in de *Divisie-kroniek*, die door Cornelius Aurelius is geschreven in opdracht van uitgever Severs, die het werk in of kort na 1517 uitgaf (25). Vanaf het bezoek van de graaf aan Utrecht om de tweedracht bij te leggen

volgt de *Divisiechroniek* de lijn van Beke, inclusief de waarachtige brief van het vrouwtje (hier liet Floris hem door zijn 'secretarius' lezen) tot en met de wraak van de Kennemers op de achterblijvers in tegenwoordigheid van de stervende graaf. Zelfs het loffelijke eindoordeel is overgenomen. Wat de *Divisiechroniek* dan toch interessant maakt, is de vermelding van iets waarover tot nog toe niet gesproken is, omdat het wat meer aandacht verdient dan de andere details die aanwijzingen voor de beweegredenen tot de moord hebben gegeven. Het gaat om de legende, waarvan wel nooit met absolute zekerheid vastgesteld zal kunnen worden of er wel of geen kern van waarheid in zit: de verkrachting van Machteld van Velsen door Floris. Van Velthem schrijft erover, dat Floris zich vergrepen heeft aan de vrouw van een zijner baronnen, het *Handschrift A* van de *Rijmchroniek* van Stoke geeft aan het einde een achttienregelig rijm over deze zaak en dan maakt de veel en veel latere *Divisiechroniek* er gewag van (26). Hugenholtz gaat op dit probleem in en wijst in dit verband met de juistheid van dit verhaal op het volgende: 'Tijdens de aan de moord onmiddellijk voorafgaande gebeurtenissen én tijdens de moord zelf is het juist de in de geschiedenis van Floris V geen rol spelende en vrij onbekende Gerard van Velsen die fel optreedt. Zo fel, dat men de stellige indruk krijgt uit het verhaal dat hij de graaf wel bijzonder heeft gehaat, of liever: persónlijk heeft gehaat' (27).

Het gedrag van van Velsen wordt niet als bewijs gebracht, maar het geeft wel te denken, zo Hugenholtz. Het verhaal in de versie van de *Divisiechroniek* luidt als volgt. Floris heeft de neef van van Velsen laten onthoofden, maar later ingezien dat dat ten onrechte was. Als troost voor Gerard nu bood de graaf hem zijn minnares (boel) ten huwelijk aan (een in onze ogen wat crue vorm van *largitas*), maar van Velsen wilde haar niet en trouwde prompt met de dochter van Herman van Woerden. De boel voelde zich hevig gepasseerd, heet het, en zette Floris ertoe aan, Machteld te verkrachten. Daartoe werd van Velsen met een buitenlandse missie op pad gestuurd, zodat Floris ongestoord een bezoekje aan Kronenburg, waar Machteld nu alleen verbleef, kon brengen. Hij werd rijkelijk onthaald. Zodra hij te kennen gaf dat hijde vrouw des huizes onder vier ogen wilde spreken, werd hij door haar naar haar slaapkamer gevoerd, waar zich het schandalige voorval dan moeten hebben afgespeeld. van Velsen, op de hoogte gebracht, spoedde zich terug en lichtte van Woerden, zijn schoonvader, in. Samen betrokken zij van Amstel erbij, waarna het verhaal verder gaat als bij Beke: Van Velsen ging naar Kamerijk. Mocht dit alles nu werkelijk zo gebeurd zijn, dan had Van Velsen inderdaad reden om de graaf hardgrondig te haten. De leenheer hoort zijn leenmannen te beschermen, zulk een vreselijke daad is in de gedragscode van de middeleeuwse vorst geenszins in te passen: alle eer is in één klap verloren. Maar het blijft natuurlijk de vraag of van Velsen van zijn kant met een nog ruwere schending van de door eer gekenmerkte gedragscode had moeten reageren: er zou sprake van verzachtende omstandigheden zijn geweest, maar niet van rechtvaardiging van de moord.

II ... EN NOG EENS WRAAK: DE MOORD OP ALEID VAN POELGEEST (22 september 1392)

De *Divisiechroniek* brengt ons tevens bij het tweede moordgeval, dat op grond van zijn oorzaken met heteerste vergeleken kan worden (28). We zijn ongeveer een eeuw verder in onze vaderlandse geschiedenis als het Beierse Huis in persoon van hertog Albrecht aan het bewind

is. Hij is graaf van Holland, Zeeland en Henegouwen en heer van Friesland en heeft de lange periode geregeerd van 1358 tot 1404: tot 1398 als ruwaard, daarna als graaf. Er zijn veel overeenkomsten tussen Floris en Albrecht. Zo hebben beiden veel strijd met de Friezen geleverd en op een van de veldtochten het stoffelijk overschot van een in Friesland gesneuveld familielid teruggehaald: Floris haalde in 1282 het lijk van koning Willem I en Albrecht in 1398 dat van graaf Willem IV. Beiden voerden huwelijks-politiek met het buitenland om hun positie ook in het grote geheel van kleine en grote staten te versterken. Beiden hadden problemen met sommigen van hun edelen, beiden probeerden de handel der steden te stimuleren. Groter en talrijker zijn echter de verschillen. Immers, Albrecht kwam uit Beieren en moest zich op Holland concentreren als één van de landen die hem waren toevertrouwd. Bovendien speelden in zijn tijd de Hoekse en Kabeljauwse twisten, die het land in twee grote partijen verdeelden, waarbij hij als een neutraal vorst moest proberen te bemiddelen, of, als dat beter uitkwam, de groepen juist tegen elkaar uit te spelen. In deze context wordt in 1392 Albrechts geliefde Aleid van Poelgeest vermoord.

Hoe zat de vork in de steel? Aleida was de maîtresse van Albrecht na de dood van diens eerste vrouw Margaretha van Brieg. Ze was van 'kabeljauwse' huize. Albrecht, die de strijd tussen de Hoeken en de Kabeljauwen aardig had weten bij te leggen door een neutrale houding in te nemen (zo liet hij bijvoorbeeld het bestuur over Holland en Zeeland aan een commissie over die voor de ene helft uit Hoekse en voor de andere helft uit Kabeljauwse edelen bestond), vertoonde echter juist in deze periode opeens meer tekenen van sympathie voor de Kabeljauwen, zodat hij zijn positie boven de partijen begon te verliezen en zich, min of meer passief, in de strijd mengde. De Hoeken concludeerden dat dit niets anders dan het werk van Aleida kon zijn; zij oefende met haar schoonheid en bevalligheid steeds meer invloed op de graaf uit. Er werd een plan gesmeed en in de nacht van 21 op 22 september werd Aleid koelbloedig en tezamen met haar begeleider Willem Kuser, de hofmeester van Albrecht, in de tuin van het hof in Den Haag vermoord. Een moeilijk probleem vormt de rol die Albrechts zoon Willem van Oostervant in deze zaak gespeeld heeft. Hij schaarde zich aan de zijde van de Hoeken en toen Aleida vermoord was, vluchtte hij met de daders naar het buitenland. Heeft hij ze uit haat tegen Aleida, die zich steeds meer met politieke zaken ging bemoeien, tot de moord aangezet? Of heeft hij zijn vrienden na de moord in bescherming genomen, zonder overigens iets van hun plannen te hebben af geweten? Of is hij slechts de dupe van geruchten geworden die hem met de andere Hoeken op één lijn stelden? Hoe dan ook, de verzoening tussen vader en zoon heeft lang op zich laten wachten.

Ten tijde van de verkiezing van de opvolger van bisschop Florens van Wevelichoven (de strijd ging tussen Rogier van Bronkhorst, de kandidaat van graaf Albrecht, en Frederik van Blankenheim, de kandidaat van hertog Willem van Gelre, die uiteindelijk de nieuwe bisschop worden zou) ontstond er in Holland grote onrust. Daar Koenraad Kuser er bij de graaf op aandrong dat de dood van zijn zoon Willem gewroken zou worden. Daarop begon Albrecht een veldtocht tegen de Hoeken, wier namen Koenraad als schuldigen genoemd had. Willem van Oostervant probeerde zijn vader nog van hun onschuld te overtuigen, maar het mocht niet baten. Vertoord vertrok hij naar het Huis te Altena, waar de Hoeken zich verzameld hadden. Aldus wordt ons beschreven in de *Divisiechroniek*. Beke (29) daarentegen vertelt dat Willem zich

tijdens het beleg van Albrecht in 's Hertogenbosch bevond. Coenraad Kuser kreeg een leger ter beschikking om alle bezit van de 'gebannen edelen' te 'destrueren' en maakte daar uitgebreid gebruik van.

Na deze uiteenzetting aan de hand van de *Divisiechroniek* en Beke is het goed in te gaan op drie voortreffelijke artikelen die van de hand van van Foreest verschenen zijn onder de titel *Traditie en Werkelijkheid*. Met name de laatste twee hebben betrekking op de minnares van Albrecht en de op haar gepleegde aanslag. (30) Het tweede (deel B) behandelt 'de waarheid aangaande Aleid van Poelgeest', zoals we die uit de historische bronnen leren kennen, afgezet tegen wat de historici er in de loop der tijd van gemaakt hebben. Van Foreest probeert Aleid van alle legende te ontdoen en haar in de zuiverste vorm te reconstrueren: heeft zij de graaf veel geld gekost, heeft zij bij hem haar zin doorgedreven en heeft zij zich met beleidszaken bemoeid, proberend die voor haar familie en vrienden zo gunstig mogelijk te laten verlopen? In het derde artikel (deel C) gaat hij in op dat wat ons in deze het meest interesseert: wie pleegden de moord en hoe zijn zij daartoe gekomen? Het antwoord is min of meer teleurstellend. Er moeten heel veel mensen bij de moord betrokken zijn geweest. Slechts bij enkelen echter zou men reden tot wraak of vergelding kunnen vinden die zich tegen Aleid of Kuser zou hebben kunnen richten. Over de periode direct na de aanslag zijn geen gegevens uit akten en rekeningenposten af te leiden. (31) Eerst vanaf 21 mei 1393, schrijft van Foreest, wordt weer melding gemaakt van handelingen die met de moord in verband staan. Op deze datum gaat een oproep naar enige steden uit om 'gewapenden naar den Haag te zenden: "om trecht te vorderen van Willem Cusers doot." (32)

Deze maatregel moet genomen zijn naar aanleiding van het verzoek om recht van Willems vader Koenraad, zoals we dat in de kronieken vinden. Koenraad Kuser heeft meer dan vijftig personen aangeklaagd en na enig rekenwerk komt van Foreest tot de slotsom dat er zo'n negen of tien handdadigen en ruim vijftig raadgevers zijn geweest. (33) Over de aanleiding die deze mensen tot hun raad en daad heeft kunnen brengen is het volgende te zeggen. Voor zover van Foreest kon nagaan, behoorden al deze mensen tot de Hoekse partij. (34) Heeft er dan reden tot haat bestaan op grond van het gedrag van graaf Albrecht, van Aleid zelf of misschien van Willem Kuser? In de loop der eeuwen bestaat het traditionele beeld van de moord en zijn oorzaken voort in de werken van de historie-schrijvers, zoals dat door de kronieken gegeven wordt: Aleid heeft de graaf met haar bevalligheid verleid tot het bevoordelen van de Kabeljauwse partij in bestuurlijke maatregelen. Daaruit vloeide als een logisch gevolg de samenzwering voort die het uit de weg ruimen van deze lastpost beoogde. Ook bestaat er een versie waarin de moord eerst op dertig december gepleegd is en waartoe de benoeming van de Kabeljauw tot tesorier op zes december de directe aanleiding zou zijn geweest. Deze versie kan gemakkelijk door vergelijking met gegevens uit de akten en rekeningen worden gefalsificeerd, volgens van Foreest. Hij maakt ook nog melding van een vage suggestie in de richting van Albrecht als de schuldige, uitgaande van de laatste handschriften van de Beke's-kroniek: er zou misschien sprake geweest kunnen zijn van een verhouding tussen Aleid en Willem. Het argument daarvoor wordt gevonden in het feit dat de tuin waar beiden zich bevonden toen ze vermoord werden, buiten de route lag van het Hof naar het huis van Aleid, waar naar toe Willem haar had moeten begeleiden. (35) Hiervoor zijn echter verder geen aanwijzingen te vinden. Van Foreest komt uiteindelijk bij Willem als doel van de

moord uit daar de meeste van de schaarse aanwijzingen uit de akten en rekeningen in zijn richting wijzen. Wie was Willem Kuser, vraagt de door ons gevolgde auteur zich af. Regelmatig wordt Willem gesignaleerd in het gevolg van de graaf als deze op reis is, hoewel hij dan al 'in het belangrijke schoutambt te Haarlem' benoemd is. Een stad waarmee de Kusers zich door relaties en bezittingen nauw verbonden weten. (36) Oproerlingen bestormden eens zijn huis en graaf Albrecht moest er aan te pas komen om de orde te herstellen. Deze weigerde desalniettemin Willem voor een nieuwe ambtstermijn te benoemen, hoewel hij hem blijkens de akten goed gezind bleef. Later werd hij meesterknaap aan het hof van de graaf nadat hij nog tweemaal was overvallen. *'Ongetwijfeld hing al die commotie samen met politieke geschillen, hetzij dat daarin haar oorzaak lag, hetzij dat andere tegenstellingen met de partijverf werden gekleurd. ... De slingeren in Albrechts beleidslijn ...vonden hier plaatselijk hun weerslag. Terwijl Cuser en Foreest de Kabeljauwse zijde hielden, heeft tussen beider ambts-tijden een Hoek (van Cralingen) gefungeerd. Diens aflossing in het jaar '86 viel samen met de vervanging der Hoeken in vrijwel alle hoge posten en later toen het roer weer omging voor een korte periode (november 1390-april 1391) werd nogmaals een zijner medestanders op de zetel te Haarlem gebracht.'* (37).

Weliswaar blijkt hieruit wel dat Willem niet overal even geliefd was, maar van Foreest blijft natuurlijk met de vraag zitten waarom de meesterknaap nu juist in Den Haag, in gezelschap van Aleid en door zovelen vermoord is. Over Aleid tenslotte nog het volgende: zij had niet al te lang voor haar droevig einde van de graaf het landgoed Ten Hoeke als geschenk ontvangen. Op dit landgoed meenden op grond van het gewoonterecht van Cralingen en de Blote aanspraak te kunnen maken. De graaf wees een eventuele aanspraak van hun kant al bij voorbaat af en de rechtszaak die er later (juli 1392) op volgde, zal wel in deze lijn, dus negatief voor de beide heren afgelopen zijn. Van Foreest concludeert dat op grond van de feiten slechts deze *'zeer primitieve oorzaak ...r de gunstbewijzen ten koste van derden... "naijver en afgunst" hadden verwekt.'* (38) Zowel van Cralingen en de Blote komen in de overgeleverde lijsten van de als schuldige aangewezenen voor. Zij zullen zich waarschijnlijk uiterst gegriefd hebben gevoeld en kunnen misschien daarom tot een dergelijke daad in staat worden geacht. De combinatie tussen de twee moorden en hun mogelijke oorzaken legt van Foreest voorzichtig bij de buurman van Aleid die ook tot de samenzweerders behoorde en misschien als tipgever gefungeerd zou kunnen hebben.

Ondanks dit degelijke onderzoek van van Foreest schijnt er nog maar weinig licht in deze duistere zaak. Ik geloof niet dat hierin ooit nog veel veranderen zal, zodat we wel voortgoed met een onopgelost raadsel zullen blijven zitten. Dat de spaarzame gegevens over de beweegredenen van de moordenaars van Aleid ook hier in de richting wraak wijzen, is het karig resultaat. Bovendien blijft de vraag open of die wraak wel echt tegen haar persoonlijk gericht was, of dat zij slechts een min of meer toevallig mede-slachtoffer van een aanslag op iemand anders was. Hoe dan ook, de vergelding van persoonlijk opgevatte krenking zal net als bij de moord op Floris wel de drijfveer geweest zijn.

III VAN ERE: DE VERGELIJKING EN CONCLUSIE

Willen we nu de twee moordzaken wat preciezer vergelijken uit het

materiaal, zoals de bronnen, het onderzoek van Hugenholtz en dat van van Foreest het ons aanreiken, blijkt, dat wraak inde Middeleeuwen het belangrijkste motief voor ondergeschikten is om zich aan hun vorst of diens naasten te vergrijpen. Volgens ons moet er echter veel voorafgegaan zijn. Edelen, leenmannen, raadslieden zullen niet de erecode, die wij zo bepalend achten voor het verkeer tussen vorsten en onderdanen in de Middeleeuwen tot maar verbreken. Zo heeft P. C. Hooft deze 'aristocratische' erecode tot het thema van zijn treurspel *Geeraerdt van Velsen* gemaakt, waarin de verkrachting van Machteld van Velsen als uitgangspunt dient. Floris heeft met deze daad de erecode zodanig aangetast, dat hij daarvoor sterven moet. Van Amstel tot de graaf:

*'Onsalich Prins, hoe ver heeft moedwil u verstooten,
Van d'edel gloory, daer ghy toe geroepen waert,
Door hoochgeboorenheydt, en door den vroomen aerdt
En 't vorstelijk gheluck van staetlijcke' overouderen:
Die pylaeren van 's Lands welvaert uwe schouderen
Verkooren hadden: en u inder handt ghebreydt
De erfelijcken toom, om, met rechtvaerdichheydt,
Te stieren volcken trots: die tot verheeven troone
U hadden opgevoerd; van waer uw deuchd ten toone
Mocht, (nevens 't loon beset in een vernoechd ghemoedt)
Van yder zijn aenschouwt, en loffelijk begroedt.(...)
O gruwel, Eelmans eer te doôn met valsche schulden!(39)*

Duidelijk wordt hieruit, dat Floris niet beantwoordde aan het beeld van de ideale vorst. De gegriefdheid van van Velsen in dit geval en die van de andere edelen in voornoemde aangelegenheden behoeft in deze visie slechts een relatief onbelangrijke directe aanmelding om tot een brute vergeldingsmaatregel over te gaan. Dit geldt evenzeer voor de zaak Aleid van Poelgeest. Ook hier hebben wraakgevoelens meegespeeld, zo niet de hoofdrol gespeeld. Mede door gebrek aan aanwijzingen in een andere richting ligt dit uiteindelijk voor de hand. Of deze gevoelens nu Willem Kuser, dan wel Aleid of misschien ook Albrecht zelf gegolden hebben is niet duidelijk geworden. Willem Kuser heeft misschien wel een verhouding met Aleid gehad en is daarom door Albrecht terechtgesteld samen met het object van de jaloezie (deze variant lijkt wel heel erg ver gezocht. Of heeft hij zich als Albrechts gunsteling bovendien van kabeljauwse huize bij de Hoeken gehaat gemaakt. Albrecht zou ingegaan zijn op de vleierij van Aleid en haar vrienden en familie veroordeeld hebben. Bovendien heeft de schenking van het landgoed Ten Hoeke aan Aleid kwaad bloed gezet bij de families, die meenden recht op dit goed te hebben. Al met al is ook de vraag of de aanslag beiden gegolden heeft of slechts één van hen, die door zijn of haar gedrag de samenzweerders zo gekrenkt heeft, dat die de ander in het ongeluk meegesleept heeft. Immers ook de mogelijkheid van een gecombineerde actie blijft mogelijk.

Hoe het ook zij, van belang is dat de daders van de moord op Floris en die van de moord op Aleid en Willem allen in min of meer afhankelijke positie van hun graven leefden. Zij waren hun leenmannen, hun adviseurs of zij wisten zich door bestuurlijke maatregelen aan hun vorsten gebonden. Ten gevolge daarvan waren zij gehouden om trouw te zijn. In de middeleeuwse mentaliteit, waar wraakgevoelens vaak een oog-om-oog-tand-om-tand-kettingreactie tot gevolg hadden, schrok men er blijkbaar niet voor terug deze trouw te breken. De moord op Aleid en Willem is nog problematischer door het optreden van Willem van Oostervant. De rol die de zoon van de graaf gespeeld zou hebben bleef ook vaag. Als wij tot slot nog even de kronieken na lopen, dan valt op dat de auteurs vaak de zijde van

de vorst hebben gekozen. Wat betreft Floris spant Stoke hierin de kroon. Daarbij moet wel gedacht worden dat zijn broodwinning in het geding was. Van Velthem besteedde veelaandacht aan de wraakmotieven en noemde daarbij de verkrachting van Machteld van Velsen, maar gaf van Floris zelf zeker geen negatief beeld. Bij Wilhelmus lijken de wraakmotieven onbelangrijk. Daardoor ontstaat weer een uiterst positief beeld van Floris. Beke legt de nadruk op Floris' grootmoedigheid, die hem de edelen doet vergeven en vertrouwen. Hij eindigt met een zeer positieve schets van Floris als ideaal vorst. Dit beeld werd in de *Divisiechroniek*, met de vermelding van de schandaal jegens Machteld, overgenomen. Ten aanzien van Albrecht verschilt het beeld, dat de vermelding van de gebeurtenissen in 1392 met zich mee brengt, niet veel. De *Divisiechroniek* gaat uitgebreider in op de moord zelf. De echte verschillen treden eerst in de loop van de geschiedenis op. Daarop zijn we hier echter niet ingegaan. Het blijft opvallend dat Albrecht eerst wraakmaatregelen neemt als hem daarom door Koenraad Kuser gevraagd wordt.

Tijdens de bestudering van deze stof bleek bij de raadpleging van verscheidene historische werken, dat er in de moderne geschiedschrijving steeds meer beeld ontstaat conform de kronieken. Veel scepsis ten aanzien van deze verhalende bronnen heeft men op grond van onderzoek naar de andere bronnen laten varen. Daardoor komen ook weer meer gevoelsmatige zaken als eer, wraak en vergelding aan bod en wordt de nadruk niet meer automatisch op de politieke aspecten gelegd. De aangehaalde historicus Hugenholtz is hiervan een representatieve getuige. Hiermee komen de kronieken na een lange periode van gewantrouwd worden weer in een positiever daglicht te staan. Ere wie ere toekomt.

NOTEN

- 1 Heel graag had ik ook Johannes a Leydis' *Cronicon comitum Hollandiae et episcoporum Ultrajectensium*. Sweertius, ed. in deze studie betrokken. Het geeft vele interessante details over demoord op Aleid, zo doet Wagenaar vermoeden. Helaas heb ik het werk ondanks aanhoudende pogingen daartoe niet meer op tijd kunnen bemachtigen.
- 2 H.P.H. Jansen, *Geschiedenis van de Middeleeuwen* (Utrecht en Antwerpen, 1983) 237.
- 3 Vergelijk: F.W.N. Hugenholtz, *Floris V* (Bussum, 1966) 94.
- 4 Van Amstel werd wel vaker als een wat zielige oude man, niet meer zo vlug van begrip, afgeschilderd. Beke noemt hem een 'onsalc man ... ende simpel' en in de *Divisie-kroniek* noemt Cornelus Aurelius hem 'een slecht out simpel man.'
- 5 *Lodewijk van Velthem. Voortzetting van den Spiegel Historiae 1248-1316*. H.v.d. Linden en W. de Vreese, eds. (3dln; Brussel, 1906) II, 200, vss. 3054-3055.
- 6 *Ibidem*, II, 201, vss. 3063-3068.
- 7 *Ibidem*, II, 200, vss. 3046-3047.
- 8 *Ibidem*, II, 199-200, vss. 3032-3040.
- 9 *Willelmi Procuratoris Chronicon*. C. Pijnacker Hordijk, ed. (Amsterdam, 1904) XXXIII.
- 9a M. Carasso-Kok, 'Willelmus fecit. Willelmus Jacobi van Friesland en de identiteit van Willelmus Procurator' in: *Ad fontes. Opstellen aangeboden C.vd. Kieft* (Amsterdam, 1984) 333.
- 10 *Chronicon*, Pijnacker Hordijk, XXV.
- 11 *Ibidem*, 46-47.
- 12 *Ibidem*, 42-43.
- 13 *Ibidem*, 44-45.
- 14 *Ibidem*, 48-49. Dit maak ik op uit het feit, dat van Velsen de enige is die in dit gedeelte met name genoemd wordt en wel als volgt: '*Gerardo de Velzen, uno videlicet principaliorum, suisque complicibus.*' Het lijkt mij dat Willemus in dit geval de leider noemt en de handlangers min of meer ondergeschikt onder een dergelijke omschrijving vat.
- 15 De *Chronographia* worden ca. 1345-1350 gedateerd; de zogenaamde *Beke Continuatus Gelrica* loopt tot 1363; de *Continuatus E* tot 1393. Een onbekende vertaler heeft een gecontinueerde e geïnterpoleerde *Beke* in het Nederlands vertaald; omstreeks 1426 werd deze vertaling opnieuw vermeerderd.
- 16 *Johannes de Beke, Croniken van den Stigte van Utrecht ende Hollant*. H. Bruch, ed. (Den Haag, 1982) 151.
- 17 F.W.N. Hugenholtz, 'Een vorst als Floris' in: *Floris V. Leven, wonen en werken in Holland aan het einde van de 13e eeuw. Acht voordrachten gehouden tijdens een symposium te Muiderberg, 29 en 30 september 1978*. (Den Haag, 1979) 6-22.
- 18 *Beke*, 151.
- 19 *Ibidem*, 152.
- 20 *Ibidem*, 152.
- 21 *Ibidem*, 152.
- 22 *Ibidem*, 154.

- 23 *Ibidem*, 154.
- 24 *Ibidem*, 153.
- 25 Cornelius Aurelius, *De Kroniek van Holland, Utrecht en Zeeland* (Leiden, 1517). De XIXde Divisie behandelt graaf Floris V.
- 26 *Ibidem*. Het xxii. capitel draagt het opschrift: *Vant ongelijck dat gherrit van velsen geschiede van grave floris van hollant dair veel leets of quam.*
- 27 Hugenholtz, Floris V, 95.
- 28 Aurelius, *Kroniek van Holland*. De XXVIste Divisie heeft betrekking op graaf Albrecht.
- 29 *Beke*, 242.
- 30 H.A. van Foreest, 'Traditie en werkelijkheid' in: *Bijdragen van de geschiedenis der Nederlanden XV-XVIII* (1964-1965) deel A, 143-166; XX (1965-1966) deel B, 110-146; XXII (1968-1979) deel C, 171-208)
- 31 *Ibidem*, deel C, 175.
- 32 *Iipse loco*.
- 33 *Ibidem*, deel C, 177. Hij baseert zich op de *Beke* en op het onderzoek van Devillers en dat van Riemsdijk en Ver Loren.
- 34 *Iipse loco*.
- 35 *Ibidem*, deel C, 189.
- 36 *Ibidem*, deel C, 201.
- 37 *Ibidem*, deel C, 202, 203.
- 38 *Ibidem*, deel C, 207.
- 39 P.C. Hooft, *Geerardt van Velsen*, F.A. Stoett en A.J. de Witte, eds. (Zutphen, 1972) 64-65.

A ALBERT.